

Dževad Karahasan: Književnost je odbrana povijesti

*Narod, kmet i pobjednici
Svi će reć u svako doba
Najviša sreća zemnoj djeci
Bila je i jest – osoba.*

J. W. Goethe, Zapadno-istočni divan

U jednom vicu koji sam ja čuo kao bosanski a koji je, po svemu sudeći, preuzet iz neke od zbirki židovskih viceva, pripovijeda se kako je Ivek u mjesnoj krčmi, bez sekunde razmišljanja, ubio gosta što je stajao pored njega kod šanka kad je čuo da se zove Moše. Pred policijom nije poricao svoj čin, samo ga je opravdao i objasnio pitanjem, "A šta su oni uradili našem Isusu!?". "Ali to je bilo prije dvije hiljade godina!", uzviknuo je na to policijski inspektor. "Ja sam za to saznao tek jučer", zaključio je Ivek raspravu.

Koje su logičke pretpostavke Ivekovog djelovanja i zaključivanja? Vjerovatno ih ima mnogo, ali su tri sasvim očigledne i dostojne pažnje. Najočiglednija među njima je svakako ahistoričnost: Ivek nema svijesti o prošlosti niti distance od događaja koji su se u toj prošlosti odigrali, za njega je sva prošlost, sve ono što se bilo kada i bilo gdje odigralo, potencijalno prisutna i aktualna; jedini oblik postojanja, ne samo vremena nego i postojanja uopće, za njega je "sada i ovdje" njegovog života, tako da sve ono za šta on sazna, bez obzira na to kada se i gdje dogodilo, postaje neposredno data i aktualna stvarnost. Hamlet u ovom momentu i tu, odmah pored Iveka, oklijeva osvetiti svoga ubijenog oca, pa se izlaže opasnosti da na sebe navuče Ivekov pravedni bijes. Brutus upravo izmahuje nožem od kojega će Caesar umrijeti, Lisabon se upravo trese od velikog zemljotresa, a Harun-ar Rašid upravo poklanja sat barbarskom vladaru Carolusu Magnusu. Sve to i sve drugo što se stvarno dogodilo u prošlosti, što je opisano u književnosti ili sanjano u nekoj legendi – sve se to događa upravo sad i ovdje, upravo onda kad Ivek za to saznaje. Tip ahistoričnosti karakterističan za Ivekovo osjećanje moglo bi se nazvati barbarskim ili pred-kulturnim, a u svakom slučaju ga treba jasno razlikovati od ahistoričnosti neevropskih kultura, naprimjer indijske, kao i od prividne ahistoričnosti pojedinih formi zapadne kulture, recimo "ahistoričnosti" liturgije koja naravno nije ahistoričnost nego diskontinuirano vrijeme: poput Ivekove svijesti, liturgija čini aktualno prisutnim davne događaje, ali samo tačno određene (svete) događaje, a to čini precizno definiranom kulturnom formom vjerskog obreda.

Druga sasvim očigleda logička pretpostavka Ivekova djelovanja i mišljenja je jedan tip kolektivism koji bih rado nazvao industrijskim. Naime upravo industrijsko osjećanje svijeta je nužna pretpostavka za ovaj tip kolektivism koji bi zaista bilo krivo podvaljivati plemenskom, primitivnom ili nekom drugom tipu ne-modernog mišljenja. Neporeciva je istina da je upravo industrijska epoha i s njom povezano osjećanje svijeta donijela oblike kolektivism koje smo imali prilike upoznati u kasnom devetnaestom i u dvadesetom

stoljeću, koje sam ja na Balkanu upoznao metodom vlastite kože i na početku dvadesetprvoga stoljeća, a koje ćemo, nažalost, po svemu je to očigledno, još dugo imati pred očima svuda oko nas. To smo vidjeli, na primjer u ideološkim i nacionalnim totalitarizmima poput boljševizma i nacizma, koji su u pripadnosti određenoj naciji ili partiji vidjeli osnovu i stvarni sadržaj identiteta jednog čovjeka. U osnovi ove redukcije identiteta na pripadnost jasno je prepoznatljiva logika industrijske serije: svaki ali zaista svaki primjerak jednog modela mora biti identičan svim drugim primjercima istog modela i mora biti bez ostatka zamjenjiv s bilo kojim od njih. Nije se čovjeka i njegov identitet moglo tako osjećati u predindustrijsko vrijeme naprosto zato što se ljudski život, a i postojanje u najširem smislu, osjećalo sasvim drugačije. Nepravedno je prošlim vremenima pripisivati naše gluposti, nepravedno je stare oblike kolektivizma i ranije forme ljudskog zajedništva optuživati za naše bezumlje, pogotovo ako su oni imali svoje. Za Iveka je, kako smo mogli vidjeti iz vica, individualni identitet bez ostatka sadržan u kolektivnome i potpuno jednak njemu – on je "mi" a Moše kojeg on ubija je "oni", on je apsolutno pozvan "osvetiti se" i Moše je savršeno pogodan objekt osвете. "Ja" je jednako "mi" i svaki pripadnik kolektiva koji je "mi" jednak je mome "Ja" i zamjenjiv je s njim, a "Ti" je, adekvatno tome, jednako "vi" i svaki je pripadnik "tvoga kolektiva" jednak "tebi" i bez ostatka zamjenjiv s "tobom".

Treća očigledna logička pretpostavka Ivekova djelovanja i mišljenja je opozicionalan ili, tačnije rečeno, konfliktan odnos njegovoga "Ja" prema svakom drugom identitetu. Onako ljudski identitet reducira na njegovu pripadnost, Ivek i odnose među pojedinim identitetima reducira na jednu jedinu mogućnost – na neprijateljstvo, to jest međusobno isključivanje. Sve ono što postoji a nije Ja, to jest mi, jeste Drugo odnosno Drugi prema kojemu se Ja mora nekako odnositi. Kako smo iz vica vidjeli, Ivekovo se Ja prema tome Drugome koje se našlo, neporecivo postojeće i prisutno, u njegovoj blizini, dakle prema sirotome Moši, odnosilo po principu isključivanja, dakle u okvirima relacije "ili – ili". Ili je Moše jedan od "nas" ili nije; ako jeste, on je zapravo jednak mome "Ja", a ako nije on je neko "Ti" koje se s mojim "Ja" nužno isključuje, jer je "ili-ili" temeljni odnos među stvarima u mehanički shvaćenom svijetu. Moše se, računam, ne bi ljutio da je Ivek bio manje vjeran svome mehaničkom konceptu svijeta.

Ali zašto ja iz čista mira ovako opširno komentiram jedan vic?

Svima nam je, nažalost, jasno: zato što je najružnija osobina bosanskih i židovskih viceva to što stvarnost prečesto i prejako liči na njih. (Bilo bi jako zanimljivo poetički usporediti bosanske i židovske viceve, vidjeti kojim su se sredstvima i strukturama dvije kulture branile od vanjskog pritiska kojemu su bile izložene, razmišljati o sličnostima i razlikama. Sličnosti su frapantne, a na temelju tih sličnosti razlike dobivaju značenja koja bi tek trebalo odgonetnuti.) Mi živimo u svijetu koji nas na svakom koraku i svakodnevno podsjeća na taj vic, gotovo kao da je naš današnji svijet izišao iz njega. Nisu li ideolozi srpske agresije na Bosnu i Hercegovinu

demonstrirali isti onaj tip ahistoričnosti koji smo primijetili kod Iveka iz našeg vica? Nije li akademik Milorad Ekmečić, profesor historiografije, tu agresiju proglasio nastavkom prvoga srpskog ustanka (koji se nota bene odigrao 1804)? Nije li general Ratko Mladić pokolj u Srebrenici objasnio kao "osvetu za Kosovo", upravo s onom logikom i s onom mjerom razloga koje je imao Ivek iz našeg vica kad je pravdao svoje ubistvo: bitka na Kosovu polju, koju je general Mladić "svetio" odigrala se 1389. i u njoj nije sudjelovao niko iz Srebrenice. Briga generala za te tehničke pojedinosti, on je upravo saznao za Kosovsku bitku i on se mora osvetiti, a da bi se osvetio mora naći bilo koga ko nije on, dakle njegov kolektiv.

General Mladić ne demonstrira samo barbarski tip ahistoričnosti koji smo prepoznali u našem vicu, on je sličan Iveku iz vica i po svome tipično industrijskom doživljaju čovjeka. On sebe smatra bez ostatka zamjenjivim s bilo kojim pripadnikom kolektiva kojemu pripada, bez obzira na vrijeme, mjesto, spol i ostale sitnice koje bi mogle imati veze sa životom kolektiva i pogotovo pojedinaca, on sebe osjeća potpuno sadržanim u svojoj pripadnosti jednom kolektivu kao što je industrijski proizvod u potpunosti sadržan u svojoj pripadnosti određenome modelu. To njegovo nasilje nad sobom ne bi bilo problem kad on svoj koncept identiteta ne bi tako konzekventno provodio i na račun drugih ljudi. Ali nemojmo se zavaravati, ovaj industrijski tip kolektivismu nije ograničen na Balkan i nije specijalnost "balkanskih plemena" kojima ja imam sreću pripadati. Identičnu logiku i upravo industrijski tip kolektivismu demonstriraju teroristi koji se pozivaju na islam – oni vjeruju da su sve pripadnike "modela musliman" pridobili za svoj postupak onda kad su izgovorili ime tog "modela". A upravo tu logiku i upravo taj tip kolektivismu demonstriraju onda političari, policajci i intelektualci u zapadnim zemljama, koji policijski saslušavaju ljude samo zato što su muslimani, očekuju ili čak zahtijevaju od njih da se o konkretnim terorističkim aktima izjašnjavaju i od njih ograđuju samo zato što su oni muslimani, kao i teroristi koji su izvršili zločin.

Mislim da ovdje moram jako naglasiti kako ne govorim o djelima, nego o logici. Nipošto ne želim izjednačiti, ili makar usporediti djela generala koji naređuje pokolj 7000 ljudi, terorista koji ubije 3000 ljudi i političara koji je naložio policijsko saslušavanje muslimana koji je pao u iskušenje da studira. Ne, zaista mi ne pada na um porediti te ljude i ta djela, upravo iz otpora prema "teroru nominalizma" podsjećam na to da je čovjek stvaran jedino kao individuum i onoliko koliko je to. Naravno da postoji "mala razlika" između sudbine putnika srušenog aviona i sudbine saslušanog građanina koji nakon saslušanja ide kući; naravno da postoji "mala razlika" između 7000 i 3000 pobijenih i naravno da cijelim bićem govorim "Živjela mala razlika!" Upravo logika koja je očigledno prisutna svakog od ovih postupaka poriče bitnu razliku među njima, jer previđa neporecivu pojedinačnost svakoga stvarnog bića, nominalistička logika koja u naš duh naseljava pojmove a potiskuje slike stvarnih bića, potiskuje osjećanje života i pravi se da ga nadomješta aritmetikom.

Iz nominalističke perspektive, recimo iz perspektive vječnosti ili

čistoga pojma, ove razlike i jesu male. U islamskoj predaji postoji Poslanikov iskaz da je neopravdano ubiti jednog čovjeka jednako kao pobiti sve ljude, kao što je spasiti jednog čovjeka jednako spasiti sve ljude. Nema sumnje da je to istina, ubistvo je ubistvo i onaj ko je počinio ubistvo ubica je; aritmetičke razlike ne mogu dovesti u pitanje vrstu dakle ime zločina. A ipak i nije tako, možda je ipak gore ubiti jednog čovjeka nego čovječanstvo, jer čovječanstvo ne bi za sobom ostavilo ženu koja čupa kosu od tuge za njim i uplakano dijete koje možda još ne zna da je od sada do kraja života siroče. Pri čemu naravno ne treba zaboraviti da "čovječanstvo" nije jednako "svi ljudi", čovječanstvo je pojam a svi ljudi su masa, čovječanstvo je apstrakcija a svi ljudi mnoštvo. Aritmetička razlika između jednoga i dvoje ubijenih za mene je presudna ako sam onaj drugi ja. Gledano iz nominalističke perspektive, ni razlika između saslušavanog studenta i putnika oborenog aviona nije toliko bitna – smrt je neotuđivi atribut živog čovjeka, bliža mu i više njegova od njegovog želuca, neotuđivija i presudnije vezana uz njega od njegovog vlastitog imena. To što sada, nakon saslušanja, student ide kući, samo znači da će se nešto kasnije naći tamo gdje ga putnik srušenog aviona čeka. Razlika među njima je sasvim mala i čisto tehnička. Ovu istinu, koja je iz nominalističke perspektive sasvim očigledna, zaista ne dovodim u pitanje, samo molim da se uzme u obzir i studentovo mišljenje o toj maloj razlici.

Istina koja nam se otkriva kad gledamo iz realističke perspektive, iz vizure stvarnoga, konkretnog života, ne poriče nominalističku istinu, ona je samo dopunjava, odnosno njezinoj apstraktnoj vječnosti dodaje neporecivu istinu konkretnog života i tijela. Samo onda kad vodimo računa o neraskidivoj povezanosti nominalizma i realizma, kad imamo na umu i šumu i svako pojedinačno drvo, kako nas uči stara metafora, jedino tada nećemo previdjeti život radi pojma, ali ni zanemariti pojam. Onda, dakle, kad mislimo onako kako nas uči književnost, to je najviši jer najpotpuniji oblik saznanja. Od svih formi ljudskog saznanja jedino književnost ne ukida i ne poriče prisutnost pojma ili ideje u tijelu koje promatra, može artikulirati neponovljivu jedinstvenost tog tijela ne dovodeći u pitanje njegovu vezanost (ako hoćete i sadržanost) u ideji odnosno pojmu, može ostvariti sav simbolički potencijal jednog tijela, pokazati svu njegovu "pojmovnu općenitost" ne dovodeći u pitanje njegovu neponovljivost i konkretnost. Jedino književnost, od svih oblika saznanja, proizvodi formu koja funkcionira kao živo tijelo, formu u kojoj se struktura i povijest dopunjavaju a ne sukobljavaju, upravo književnost i jedino ona pokazuje da je čovjek u svakom trenutku svog života sve ono što je bio, ono što je sada i sve ono što će biti.

Nisam ja, dakle, usporedio sasvim nespojive postupke da bih rekao kako su oni slični, nego da bih pokazao kako u osnovi tako različitih postupaka stoji ista logička operacija. Na zajedničkoj osnovi razlike među pojedinim od tih postupaka postaju još vidljivije, ali te razlike ne dovode u pitanje rečenu zajedničku osnovu, dakle "sveprisutnu" nominalističku logiku koja po svojoj prirodi reducira čovjeka na pripadnost i proizvodi "industrijsku sliku čovjeka". Ta logika sve

presudnije i sve kobnije udaljava naš duh i naš jezik od tjelesne stvarnosti i pomjera ih prema aritmetici – ne prema svijetu platonovskih ideja, ne prema svijetu arhetipova, nego prema pukom nizu prirodnih brojeva i skupu pojmova nesposobnih da imaju tijelo. Ta logika je naš jezik naselila bezbrojem riječi koje nemaju denotatuma, ona nastoji riječ svesti na pukog nosioca informacije, ona potiskuje tijelo iz jezika a s tim i svijest o apsolutnoj jedinstvenosti svakog živog tijela. Ta je logika i njoj pripadajuća slika čovjeka zapravo već očigledno prisutna u svim sferama našeg života. Nije li "industrijski koncept čovjeka" odnio prevagu u ekonomiji u kojoj čovjek zaista više nije ni cilj, ni svrha nego samo sredstvo rada odnosno profita? Nije li se osjećanje da je čovjek zapravo komplet rezervnih organa toliko udomaćilo da se trgovina organima više i ne krije niti koga uznemiruje? Možda ćemo sutra, ako se ova nominalistička epidemija nastavi širiti ovako brzo, i sebe same doživljavati kao shemu, recimo kao one čovječuljke kojima nam semaforima zabranjuje ili dozvoljava prelaz ulice, jer mi svijet razumijevamo, osjećamo i doživljavamo onako kako nam ga jezik predstavlja.

I za treću logičku pretpostavku Ivekovog djelovanja, za svođenje svih mogućih formi odnosa između dvaju identiteta na jednu jedinu, neprijateljsku formu međusobnog isključivanja, na odnos "ili-ili", nudi naš suvremeni život obilje primjera. Jedan od najpoznatijih i nažalost najaktualnijih je mnogo komentirana knjiga *Sukob civilizacija* Samuela P. Huntingtona. Upadljiva je konzekventnost s kojom je u ovoj knjizi preuzeta "ili-ili" logika iz našeg vica: budući da na svijetu postoje razne kulture i budući da se te kulture međusobno razlikuju, neizbježan je i apsolutno nužan njihov međusobni sukob. Kao kod Iveka: Može je tu, a i ja sam tu – ergo jedan od nas dvojice mora k vragu.

Svoje uvjerenje o nužnosti sukoba među različitim kulturama koje postoje istovremeno Huntington argumentira ljudskom prirodom: "Mrziti je ljudski. Ljudima su za samoodređenje i motivaciju potrebni neprijatelji". Doslovno tako. Bi li gospodin Huntington posumnjao u svoju teoriju ako bih se ja, koji naravno neke stvari i neke ljude mrzim (jer i mrziti je ljudski), ako bih se dakle ja zakleo, ako bih mu desetinom primjera dokazao da su na primjer meni "za samoodređenje i motivaciju" mnogo više značili prijatelji nego neprijatelji? Bi li posumnjao ako bih mu desetinama primjera iz života desetina ljudi dokazao da ljubav i prijateljstvo motiviraju i pomažu u definiranju vlastitog identiteta mnogo bolje od neprijateljstva i mržnje? Ne vjerujem, mi u svijetu vidimo i prepoznajemo uglavnom ono što nosimo u sebi, učio je Empedokles.

Ali pustimo mene, pitanje je: kako je moguće da čovjek koji se bavi kulturom napiše knjigu u kojoj se samo biće kulture ovako karikaturalno pojednostavljuje? Svaka kultura, poput jezika, u sebi objedinjuje univerzalnost i konkretnost, jednom je svojom stranom okrenuta univerzalnome, općem, zajedničkome, a drugom svojom stranom pojedinačnome, posebnom, konkretnom. Prva je strana otvara svim ljudima i povezuje je s drugim kulturama, a druga strana je

odvaja od drugih kultura i čini je duhovnim ambijentom jedne grupe ljudi. Kao smrt, koja nam je zajednička i sigurno nas sve čeka, ali nas naše razne kulture na različite načine pripremaju na nju i nude nam različite slike smrti i onoga što dolazi nakon nje. "Omnes una manes nox", kaže Horatius; ali je u toj noći, koja nam je zajednička, raspored zvijezda različit u različitim dijelovima svijeta.

Zato je jedna jezgra univerzalnoga, općeljudskoga, zajednička svim kulturama i zato je prostor preklapanja među kulturama relativno širok. I zato je sukob među kulturama logički nemoguć – u tom bi se slučaju svaka kultura borila protiv jednog dijela sebe same. Ako se čini da su se nekad u historiji kulture sukobljavale jedna s drugom, na primjer u periodu križarskih ratova, to se čini zbog naših nominalističkih pojednostavljenja. Jer nisu križarski ratovi bili sukob islama i kršćanstva kao kultura, nego sukob političkih programa koji su se pozivali na te kulture. Nećemo valjda ozbiljno raspravljati o tome je li politički program pape Urbana II zaista jednak kršćanstvu, nećemo ozbiljno raspravljati o tome je li jednako kršćanstvu tvrditi da "kršćanin traži slavu za sebe u smrti nevjernika", kako je tvrdio sveti Bernhard de Clairvaux, nećemo raspravljati ni o tome je li katoličanstvo jednako kršćanstvu (a pravoslavna crkva i pravoslavne zemlje nisu sudjelovale u križarskim ratovima). Kao što ne bismo trebali raspravljati ni o tome koliko je seldžučko carstvo jednako islamu i koliko je borba u vojsci sultana Salah ad-Dina jednaka borbi za vjeru. Ako se ti ratovi uopće mogu povezivati s kulturama, ako ih se po svaku cijenu hoće povezati s kulturama, ona svakako samo sa "politički prepariranim" verzijama tih kultura, sa pojednostavljenjima skrpljenim od pojedinih elemenata tih kultura povezanih u cjelinu koja naravno nije kultura nego je ideološki sistem. Takvi ideološki sistemi, cjeline skrpljene od elemenata jedne kulture izdvojenih iz njihovog stvarnog konteksta i reduciranih ne jedno, eminentnu političku, dimenziju, zovu se politički instrumentalizirana kultura. Tako preparirane, na ideološku karikaturu svedene "kulture" mogu biti u sukobu. Ali to više nisu kulture jer je i jednoj i drugoj oduzeta ona dimenzija univerzalnoga kojom se obraćaju svakom čovjeku. Zato tvrdim da je gospodin Huntington imao na umu, morao imati na umu, karikaturna ideološka iskrivljenja pojedinih kultura, a ne same te kulture, kad je govorio o neminovnom sukobu kultura koji predstoji u skoroj budućnosti. Da bi došao do svoga zaključka, gospodin Huntington je morao na kulturama izvesti onu operaciju koju je Ivek iz našeg vica izveo na sebi i na Moši – reducirati ih na političku odnosno mehaničku karikaturu njih samih.

Gospodin Huntington dijeli s našim Ivekom i ahistoričnost. On tvrdi da je "mrziti – ljudski" i onda u toj sposobnosti za mržnju vidi temeljnu osobinu bića homo sapiens. Nekoliko stoljeća antičke antropologije, koja je već kod Platona sistematizirana i integrirana u širi filozofijski sistem, petnaestak stoljeća kršćanske antropologije, koja u čovjekovoj sposobnosti za ljubav prepoznaje dokaz njegove vezanosti za Boga, niz antropoloških projekata modernog doba – sve to Huntington naprosto zanemaruje i zadovoljava se svojim otkrićem da je čovjek biće mržnje. Mrziti je ljudski, ergo sukob među

kulturama je neminovan. Možda gospodin Huntington ne bi zanemario sve one umne ljude koji su razmišljali o čovjeku i sva ona brojna stoljeća u kojima su oni to radili, da je otkrio još neku od ljudskih osobina. Na primjer znojenje. Moć da bi ga to dovelo i do otkrića prošlosti. Sasvim u skladu sa svojom logikom: ljudski je znojiti se, ergo Veliki Potop se nesumnjivo dogodio.

Priznajem da bi knjiga poput Huntingtonove i u sretnijim vremenima kod mene izazvala negativan sud i izrazito negativne emocije, ali se u boljim vremenima ne bih njome ovako opširno bavio, pogotovo ne u prisustvu javnosti. Danas je, međutim, to potrebno jer svuda oko nas nastaju karikaturalne "adaptacije" pojedinih kultura, jednom političkom programu prilagođene i na nekoliko elemenata izvorne kulture svedene "verzije", koje bi svoju karikaturalnost i svoju vulgarnu mehaničnost mogle i sakriti ako uspiju proizvesti konfrontaciju s nekim "neprijateljem", ili ako uspiju naći stvarnog neprijatelja. Kao u drami u kojoj dobro napravljenim konfliktom možete sakriti da su Vam likovi shematični, neuvjerljivi, loše motivirani, kao što dobro razrađeni likovi jako otežavaju, gotovo onemogućuju, konstrukciju konflikta (kod Čehova, naprimjer). Među tim "verzijama" kultura (koje, iz razloga što će mi zauvijek ostati nejasni, nazivamo fundamentalističkima) sukobi su naravno mogući, jer one nisu kulture za koje se izdaju nego njihove ideološke prerade.

Jasno je da svaki fundamentalizam – islamski i židovski, američki i katolički, neoliberalistički i komunistički, sebe proglašava ne samo jednakim onoj kulturi na koju se poziva, nego njezinim jedinim pravim licem i njezinim čuvarom. I jasno je da ćemo mi te izjave primiti s nepovjerenjem ako smo školovani ljudi, jer je čitanje s nepovjerenjem prvo što se u dobroj školi nauči. Šta ostaje kad zanemarimo ono što jedan politički program govori sam o sebi i ono što o njemu govore drugi, recimo konkurentski, programi, kad se umjesto njegovih namjera i razloga pogleda njegov učinak na svakodnevni život društva i bilo kojeg pojedinca? Ostaje njegovo djelovanje u stvarnom životu, ostaje oblik vremena koji nam on nudi, ostaje dakle njegova stvarna kulturna vrijednost. Jer kultura je tek ono što daje oblik našoj prisutnosti u svijetu, što nam oblikuje dan i godinu, ona nam uvelike zadaje odnos prema prošlosti i budućnosti. Kako našu prisutnost u svijetu oblikuju oni što se danas proglašavaju čuvarima pojedinih kultura?

To se najbolje vidi na "slikama iz života", na pojedinostima koje mogu imati vrijednost simbola jer se u njima odražava cjelina. Ili bi tačnije bilo reći da ja najbolje vidim i razumijem iz pojedinosti stvarnog života jer sam pisac, dok bi neko s drugačijim, recimo nominalističkim, osjećanjem svijeta bolje vidio i razumio iz koncepta, zakona, nečega trećeg? Slike koje se meni otkrivaju, njihove simetrije, nekad bizarne a nekad suviše logične, uvjeravaju me da se naši čuvari kultura uglavnom lažno predstavljaju, bez obzira na to jesu li im namjere iskrene. Na jednoj slici vidim žene u Afganistanu dok su tamo vladali talibani (ali i u nizu drugih društava u kojima islamski fundamentalisti imaju utjecaj), žene potpuno prekrivenih tijela, svedene na siluetu, shemu, gurnute u nominalistički ambijent

čiste aritmetike, žene tjelesne i konkretne koliko pojam ili onaj čovječuljak na semaforu. A sve to u ime one kulture koja je proizvela *1001 noć*, vjerovatno "najženskiju" knjigu svjetske književnosti, i u ime Šeherezade koja je takoreći amblematski ženski lik te kulture. Ta jedna slika je dovoljna da se upitate koju bi to islamsku kulturu i koji islam htjeli čuvati njegovi samoproглаšeni čuvari. Možda oni zaista nešto i nekoga predstavljaju, možda bi svijet koji bi oni oblikovali imao neke veze s islamom, ali zaista jako malo sličnosti s islamom koji poznajem, volim i osjećam svojim. Na drugoj slici vidim palaču Ministarstva pravde USA u kojoj se zavjesama prekrivaju statue božice Pravde koje su predstavljale od pojasa nagore голу ženu. Upravo je vlada USA pozvala u borbu za odbranu zapadne kulture formulom "ili ste s nama ili ste protiv nas" (opet "ili-ili" logika, opet Ivek iz našeg vica, k vragu i on i njegov vic). Brani li se zaista zapadna kultura simboličkim odricanjem od antičkog nasljeđa? Poricanjem mnogih stoljeća vajarske umjetnosti u kojima se tijelo predstavljalo onakvim kakvim je stvoreno u raju? Odricanjem od Pravde i svega onoga što ona konotira?

Molim da se razumijemo: ne izjednačavam nego poredim, a usporedba upozorava na sličnosti i naglašava razlike. Pokazuje koliko je manje nasilja nad živim ljudima u pokrivanju skulptura nego u prisilnom pokrivanju žena, i pokazuje koliko je groteskne komike u odijevanju sirote Pravde koja nije mogla ni shvatiti da je nepristojna jer dolazi iz Helade. Ali upozorava i na sličnosti: na obje slike vidimo žensko tijelo, vidimo tkaninu koja ga prekriva i oduzima mu konkretnost, svodi ga na shemu, model, obris. Na obje slike vidimo prodor nominalizma u stvarni svijet, nasilje aritmetike nad tijelom, vidimo kako stvarno tijelo odnosno stvarni oblik gubi svoju neponovljivu pojedinačnost i postaje općenit poput pojma, broja, znaka. Pod čadorom sve žene izgledaju jednako, kao što iza zavjese jednako izgledaju kipovi božice Pravde i provincijskog fiškala. To upozorava na još jednu važnu sličnost: u osnovi oba postupka prekrivanja stoji ista potreba da se porekne i zaustavi vrijeme, potreba karakteristična za sve eshatološke projekte i pokrete. Nema patine na skulpturi i nema svijesti o tradiciji koja skulpturi daje značenje i formu, nema bora na licima žena jer nema ni tih lica, nema razlike između starih i mladih i nema ničega što pokazuje tok vremena. Nema vremena jer nema stvarnih oblika koji pokazuju trajanje jer pamte, postojimo samo mi – tvorci pojmova, shema, modela i postoje ti pojmovi, sheme, modeli.

Goethe je govorio da se sretnim može smatrati čovjek koji pod kraj svojih dana pogleda unazad na svoj život i u tom životu, u svom ovozemaljskom trajanju, prepozna neku cjelinu, oblik, moguću priču. Sretan je dakle čovjek koji je uspio pomiriti i uravnotežiti nominalističko i realističko, strukturu i historiju, koji je živio kao da piše dobru književnost. Imamo li mi, ovako izručeni teroru aritmetike, nade za sreću o kojoj govori Goethe? Ne mogu znati, sve zavisi od toga hoćemo li spasiti svoje kulture od njihovih fundamentalističkih "čuvara". I od toga hoćemo li imati dovoljno dobre književnosti. Jer ako nas nešto može spasiti od prodora aritmetike u ovaj svijet stvarnih

oblika, to je književnost, jedna istinski dobra književnost. Ona književnost koja oduvijek zna da "Ruža nema zašto; ona cvjeta jer ona cvjeta" (Angelus Silesius).